

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 13 (1988)

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985)

Ο Μαρίνος Καλλιγάς ιστορικός της τέχνης και διευθυντής της Εθνικής Πινακοθήκης σε δύσκολα χρόνια. Επιλογή από τα δημοσιεύματα του Μαρίνου Καλλιγά

Χρύσανθος ΧΡΗΣΤΟΥ

doi: [10.12681/dchae.976](https://doi.org/10.12681/dchae.976)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΡΗΣΤΟΥ Χ. (1988). Ο Μαρίνος Καλλιγάς ιστορικός της τέχνης και διευθυντής της Εθνικής Πινακοθήκης σε δύσκολα χρόνια. Επιλογή από τα δημοσιεύματα του Μαρίνου Καλλιγά. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 13, 10-13. <https://doi.org/10.12681/dchae.976>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο Μαρίνος Καλλιγάς ιστορικός της τέχνης και
διευθυντής της Εθνικής Πινακοθήκης σε δύσκολα
χρόνια. Επιλογή από τα δημοσιεύματα του Μαρίνου
Καλλιγά

Χρυσάνθος ΧΡΗΣΤΟΥ

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985)

ΑΘΗΝΑ 1988

Ο ΜΑΡΙΝΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗΣ ΣΕ ΔΥΣΚΟΛΑ ΧΡΟΝΙΑ

Κύριε Πρύτανη, αγαπητοί συνάδελφοι και άλλοι φίλοι. Σας είναι ασφαλώς γνωστό ότι χρειάζονται πολλά λόγια για να τιμηθεί ένας μελετητής και πνευματικός άνθρωπος, όταν δεν μας έχει αυτός δώσει αρκετά έργα ή όταν αυτά δεν είναι πειστικά σημαντικά και ολοκληρωμένα. Για την περίπτωση του τιμώμενου σήμερα Μαρίνου Καλλιγά, όχι μόνο είναι σημαντικά και ουσιαστικά τα έργα του, αλλά και αναφέρονται σε πραγματικά καθοριστικές φυσιογνωμίες της νεοελληνικής τέχνης. Ακούσαμε άλλωστε το συνάδελφο κ. Δρανδάκη για την προσφορά του στην παλαιότερη τέχνη και ειδικά στην ιστορία της βυζαντινής, όπως και για τις πολλαπλές άλλες δραστηριότητές του στη Διεύθυνση της Εθνικής Πινακοθήκης και στη Δημόσια Διοίκηση με την εργασία του στο Υπουργείο Παιδείας. Ειδικά για τη δραστηριότητά του στην Εθνική Πινακοθήκη θα είχα μόνο να προσθέσω ότι ο Μαρίνος Καλλιγάς είχε το βάρος της σε εξαιρετικά δύσκολα χρόνια και η συμβολή του δεν περιορίστηκε μόνο στη διάσωση και διατήρηση των θησαυρών της, αλλά και στη διεύρυνση του όλου πλούτου της.

Περισσότερο θα μείνω στην προσφορά του Καλλιγά στην ιστορία της νεοελληνικής τέχνης, που πέρα από τα μεγάλα έργα του μας έδωσε δεκάδες δημοσιεύσεις σε εφημερίδες και περιοδικά, καταλόγους εκθέσεων και παρουσιάσεις καλλιτεχνών, αναλύσεις έργων και μελέτες τάσεων. Μελετητής με γερή παιδεία, ο Καλλιγάς ασχολήθηκε τόσο με γενικά θεωρητικά προβλήματα της ελληνικής καλλιτεχνικής δημιουργίας όσο και με συγκεκριμένα προβλήματα τεχνοκριτικής, που βοήθησαν καλλιτέχνες και μεγάλο κοινό να πλησιάσουν καλύτερα και να καταλάβουν πιο ουσιαστικά τις προσπάθειες των δημιουργών μας. Μαθητής του Wölfflin, του εισηγητή της μορφικής ανάλυσης, και του Weigand, ο Μαρίνος Καλλιγάς στρέφεται πολύ νωρίς στη μελέτη της καλλιτεχνικής δημιουργίας, πρώτα της αρχαίας και της βυζαντινής και στη συνέχεια της νεότερης, ειδικά της ιστορίας της νεοελληνικής τέχνης του 19ου αιώνα. Αυτές θα τον φέρουν στην ιδιαίτερη απασχόλησή του με δύο από τις καθοριστικές φυσιογνωμίες της, του Νικολάου Γύζη, της πιο σημαντικής φυσιογνωμίας της Σχολής του Μονάχου, και του Γιαννούλη Χαλεπά με τις εκπληκτικές κατακτήσεις του, μιας γλυπτικής όχι μόνο περιορισμένων ελληνικών αλλά ευρωπαϊκών διαστάσεων. Αυτό δεν θα πει ότι περιορίζεται μόνο σ' αυτούς, με τους οποίους ασχολείται σε μακροχρόνιες έρευνες. Εκτός από τις κάθε είδους άλλες μελέτες του σε περιοδικά και εφημερίδες θα παρουσιάσει τις «Εικόνες του ελληνικού χώρου» του Rottmann και του Lange και, επίσης, θα δώσει και ένα σύντομο αλλά περιεκτικό συμπλήρωμα στην «Ελληνική Τέχνη» του Δ. Ευαγγελίδη, όπου θα ζητήσει να προβάλει με επιτυχία μερικές χαρακτηριστικές προσπάθειες της ελληνικής τέχνης του 20ου αιώνα.

Με το έργο του «Γιαννούλης Χαλεπάς - Η ζωή και το έργο του (1851-1938)»¹ δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι ο Καλλιγάς κατορθώνει να μας δώσει μια πρώτη και ουσιαστική προσέγγιση και ερμηνεία των προσπαθειών του μεγάλου αυτού γλύπτη μας. Στα προβλή-

1. Μαρίνος Καλλιγάς, Γιαννούλης Χαλεπάς - Η ζωή και το έργο του, έκδοση της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος Αθήνα 1972.

ματα της ζωής του, πέρα από την αρρώστια και τις δύσκολες σχέσεις με τη μητέρα του, και των σπουδών του, μένει πολύ σωστά ιδιαίτερα στις κάθε είδους αναζητήσεις και μορφοπλαστικές κατακτήσεις του. Με αφετηρία τόσο τις πλαστικές εργασίες του όσο και τα αμελέτητα και σχεδόν άγνωστα σχέδιά του, μας δίνει ένα χαρακτηριστικό διάγραμμα της πορείας του, μιας πορείας που τον κάνει ικανό να φτάσει στην επιβολή νέων πλαστικών τύπων με οριακή σημασία. Ο Καλλιγιάς στην εργασία του όχι μόνο συζητεί με πληρότητα και ακρίβεια ένα πλήθος από ειδικά προβλήματα που θέτει η πλαστική δημιουργία του Χαλεπά, αλλά προχωρεί με ασφάλεια και σε εξαιρετικές για την πειστικότητά τους ερμηνείες.

Ουσιαστική θα πρέπει να θεωρηθεί η συμβολή του Καλλιγιά στην προσπάθεια ταξινόμησης και χρονολόγησης πολλών έργων του γλύπτη, όπως και της διάκρισης των διαφόρων φάσεων της καλλιτεχνικής πορείας του. Ιδιαίτερα, επειδή πρόκειται για μια πορεία και μια δημιουργία που παρουσιάζει πολλά και συχνά δυσεπίλυτα προβλήματα, με τα μεγάλα κενά της, την αρρώστια του δημιουργού, τις προσωπικές αναζητήσεις και τον προσωπικό χαρακτήρα των κατακτήσεών του στη γλυπτική. Γιατί, όπως διαπιστώνεται εύκολα, χωρίς να περιφρονεί σε καμιά περίπτωση τους παραδοσιακούς τύπους, προχωρεί πάντα μ' ένα εκπληκτικό ένστικτο στην ολοκλήρωση μιας καθαρά προσωπικής γλυπτικής γλώσσας. Σε έργα τα οποία διακρίνονται για την εξωτερική πληρότητα και την εσωτερική αλήθεια τους, τη μορφοπλαστική ελευθερία και τη εκφραστική τους δύναμη, την αξιοποίηση όλων των δυνατοτήτων του υλικού και την ποιότητα των διατυπώσεών τους. Σε προσωπογραφίες και μυθολογικά θέματα, θρησκευτικές μορφές και αλληγορικές παραστάσεις, η πλαστική του γλώσσα διακρίνεται για τον πλούτο και την εσωτερική της δύναμη. Ιδιαίτερα μένει στα σχέδια του Χαλεπά ο Καλλιγιάς, τα οποία, όπως σωστά τονίζει, μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε μακρύτερα στην κατανόηση των μορφοπλαστικών κατακτήσεων του δημιουργού, με τη μεγαλύτερη αμεσότητα και ελευθερία που έχουν.

Με μια άλλη καθοριστική φυσιογνωμία της ελληνικής τέχνης του 19ου αιώνα, το Νικόλαο Γύζη, ζωγράφο και δάσκαλο πολλών από τους καλλιτέχνες που ακολούθησαν, θα ασχοληθεί πολλά χρόνια ο Μαρίνος Καλλιγιάς. Γιατί και το έργο του επίσης τηνιακού, όπως και του Χαλεπά, Γύζη παρουσιάζει πλήθος ειδικά προβλήματα, που συνδέονται με τη δραστηριότητά του και τις κατακτήσεις, μακριά από την Ελλάδα, στο Μόναχο, όπου εργάστηκε ως καθηγητής της Ακαδημίας Καλών Τεχνών της βαυαρικής πρωτεύουσας και κέντρου του ακαδημαϊσμού. Με το έργο του «Νικόλας Γύζης - Η ζωή και το έργο του (1842-1901)»², χωρίς να επιδιώκει να αντιμετωπίσει όλες τις πλευρές της καλλιτεχνικής του δημιουργίας —όπως τονίζει ο ίδιος ο Καλλιγιάς—, μας δίνει τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε καλύτερα την πορεία του. Μας βοηθάει να γνωρίσουμε την εξέλιξή του από τα χρόνια των σπουδών του στην Αθήνα, τη μετάβασή του και την παραμονή του στο Μόναχο, κάτι που τον βασάνιζε όλη του τη ζωή, τις αναζητήσεις και τις κατακτήσεις του. Χωρίς να παραγνωρίζει τις δυσκολίες μιας τελικής αντιμετώπισης του έργου του Γύζη ο Καλλιγιάς —δυσκολίες που συνδέονται με τη διασπορά του έργου, την απόκρυψη πολλών και την πληθώρα πλαστών, την καχυποψία των συλλεκτών, πολλών τουλάχιστον— κατορθώνει να μας δώσει με σαφήνεια και πληρότητα τις αφετηρίες, τους σταθμούς και τις βασικές κατακτήσεις του.

2. Μαρίνος Καλλιγιάς, Νικόλας Γύζης - Η ζωή και το έργο του, έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1981.

Στο κλίμα του ακαδημαϊσμού της Σχολής του Μονάχου ο Γύζης παρουσιάζεται όχι μόνο σαν συνεχιστής του πνεύματος και των κατακτήσεών της, αλλά και δημιουργός που αποβλέπει και κατορθώνει να φτάσει σε καθαρά προσωπικές διατυπώσεις. Υποχρεωμένος από την ίδια τη θέση του καθηγητή της Ακαδημίας Καλών Τεχνών, εργάζεται σε μια κατεύθυνση με ένα τυπικό συντηρητικό μορφοπλαστικό ιδίωμα, συνεχίζοντας τις προσπάθειες των δασκάλων και συγχρόνων του —των Piloty, Kaulbach, Lenbach—, των λεγόμενων ζωγράφων πριγκίπων, ενώ παράλληλα κινείται ελεύθερα και σε άλλες καθαρά προσωπικές κατευθύνσεις. Πρόκειται για προσπάθειες στις οποίες επιβάλλονται τόσο γνωστές παλαιότερες όσο και περισσότερο σύγχρονες και πρωτοποριακές τάσεις. Η πορεία του από τα τυπικά γερμανικά θέματα όπως το *Εξέταση Σκύλων* και το *Ειδήσεις της Νίκης* και διάφορα εσωτερικά προς τα ελληνικά ηθογραφικά θέματα και τις αναμνήσεις του από την ελληνική ζωή, που δίνει με χαρακτηριστικά ιδεαλιστικό τρόπο, τις νεκρές φύσεις, τις ιστορικές παραστάσεις και, τέλος, τα θρησκευτικά έργα του με συμβολικά στοιχεία και μυστικιστικό περιεχόμενο την τελευταία περίοδο, δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για τις ανησυχίες του καλλιτέχνη.

Πιο χαρακτηριστικά, όλο το εσωτερικό περιεχόμενο της πορείας και των αναζητήσεών του το έχουμε στα πραγματικά εκπληκτικά σχέδιά του, ιδιαίτερα αυτά σε ζελατίνες, με τα οποία ασχολείται ιδιαίτερα ο μελετητής του. Γιατί στα σχέδια του Γύζη αναγνωρίζεται κάτι από το πνεύμα των σχεδίων και των χαρακτικών του πρώιμου εξπρεσιονισμού, που θα επικρατήσει λίγο αργότερα σ' όλη την Ευρώπη και περισσότερο στη Γερμανία. Δημιουργός και δάσκαλος ο Γύζης δεν είναι από τους καλλιτέχνες που μόνο παίρνουν, αλλά και δίνουν σε πολλούς ομοτέχνους και συγχρόνους του και ιδιαίτερα στον Defregger και τον Λεφτς. Κλασικιστής σε προσπάθειες σαν το *Θρίαμβο της Βαυαρίας*, ακαδημαϊκός σε πολλά από τα ηθογραφικά του θέματα, ρεαλιστής στις νεκρές φύσεις και τις προσωπογραφίες του, με τις οποίες πλησιάζει το έργο του μεγάλου ομοτέχνου του Leibl, κάπως πρόδρομος του «Νέου Στυλ» στα θρησκευτικά του έργα με την υποβλητική ατμόσφαιρα, τα συμβολικά στοιχεία και τις μυστικιστικές τάσεις —*Ιδού ο Νυμφίος, Τελευταία Κρίση*—, ιδεαλιστής στα ιστορικά έργα του, παραμένει ο Γύζης πάντα πιστός στον εαυτό του. Οι αναμνήσεις και η νοσταλγία του για την Ελλάδα τον κάνουν να δίνει ιδεαλιστικά χαρακτηριστικά σε πολλά έργα του, ενώ δεν κουράζεται να αγωνίζεται να πάει μακρύτερα σε πολλές προσπάθειές του και ιδιαίτερα στα σχέδιά του. Εξαιρετικός επίσης πρέπει να θεωρηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο Καλλιγάς κατορθώνει να παρακολουθεί την καλλιτεχνική δημιουργία του Γύζη σε σύνδεση με τη ζωή του, την αγάπη για την πατρίδα του και την πίστη του ότι θα γυρίσει να δουλέψει σ' αυτή, χωρίς τελικά να το κατορθώσει.

Ίσως ακόμη είναι σκόπιμο να ειπωθούν λίγα λόγια και για το συμπλήρωμα του Καλλιγά στην «Ελληνική Τέχνη» του μακαρίτη Ευαγγελίδη³, στο οποίο επιχειρεί να διαγράψει μερικά από τα στάδια των αναζητήσεων της ελληνικής τέχνης του 20ου αιώνα. Σ' ένα σύντομο και πυκνό κείμενό του ο Μαρίνος Καλλιγάς αναφέρεται σε μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές προσπάθειες των δημιουργών μας, ρεύματα παραστατικά και αφηρημένα, παραδοσιακά και πρωτοποριακά, ρεαλιστικά και σουρεαλιστικά.

Διεισδυτική έρευνα, κριτική διάθεση, υπεύθυνη αντιμετώπιση των προβλημάτων, χαρακτηρίζουν πάντα τις εργασίες του Μαρίνου Καλλιγά. Χωρίς φόβο και χωρίς πάθος ο

3. Δ. Ε. Ευαγγελίδης, *Η Ελληνική Τέχνη. Αρχαία, Βυζαντινή, Νεώτερα - Σύγχρονη. Συμπλήρωμα Μαρίνου Καλλιγά*, έκδοση Α. Θεοδώρου, Αθήνα 1980.

Καλλιγιάς ενδιαφέρεται πάντα για το ουσιαστικό και κατορθώνει να παρουσιάζει με σαφήνεια, λιτότητα και ασφάλεια τα συμπεράσματά του. Με έργο πολυσύνθετο και πολυεπίπεδο —εργάστηκε ως διευθυντής της Εθνικής Πινακοθήκης, Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, επιμελητής στο Πολυτεχνείο, ερευνητής και κριτικός—, το οποίο διακρίνεται για την πληρότητα και τη συνέπειά του, ο Καλλιγιάς έδωσε και σαν ιστορικός της τέχνης πολύτιμες προσπάθειες. Για τη φτωχή ελληνική βιβλιογραφία στην περιοχή της ιστορίας της τέχνης η προσφορά του είναι περισσότερο από ουσιαστική, τόσο με τις κάθε είδους κριτικές και παρουσιάσεις καλλιτεχνών όσο και τα έργα του που αντιμετωπίζουν οριακούς δημιουργούς μας. Και το μόνο που θα είχε να προσθέσει κανείς είναι να συνεχίσει να μας δίνει και άλλες ανάλογες εργασίες ο Καλλιγιάς, γιατί μελετητές σαν αυτόν λείπουν ακόμη στον τόπο μας. Μελετητές που να διακρίνονται τόσο για τις δυνατότητές τους να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα της τέχνης μας όσο και για το συναίσθημα ευθύνης και το επιστημονικό ήθος τους.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ ΚΑΛΛΙΓΙΑ

Α΄. Βυζαντινή τέχνη

Die Hagia Sophia von Thessalonike, Würzburg 1935.

Ἀνασκαφικαὶ ἔρευνα εἰς τόν ἐν Θεσσαλονίκη ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ΠΑΕ 1936, σ. 111-118.

Βυζαντινὴ εἰκὼν ἐν Freising, ΑΕ 1937, τόμος ἑκατονταετηρίδας, Β΄, σ. 501-506.

Οἱ πεσσοὶ τῆς Πτολεμαΐδος, ΑΕ 1938, σ. 70-101.

Ἀνασκαφικαὶ ἔρευνα ἐν τῷ ἐν Θεσσαλονίκη ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ΠΑΕ 1938, σ. 67-75.

Ἀνασκαφικαὶ ἔρευνα ἐν τῷ ἐν Θεσσαλονίκη ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ΠΑΕ 1939, σ. 73-84.

Ἀνασκαφικαὶ ἔρευνα ἐν τῷ ἐν Θεσσαλονίκη ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ΠΑΕ 1940, σ. 23-27.

Ἔργασια εἰς τόν ναόν τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης, ΠΑΕ 1941, 1942, 1943, 1944, σ. 42-52.

Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ χώρου τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας στό Μεσαίωνα, Ἀθήνα 1946.

Κιβωτίδιο ἀπό ἔλεφαντοκόκκαλο τῆς μονῆς Ὁμπλοῦ, ΔΧΑΕ, περ. Δ΄ τ. Θ΄ (1977-1979), σ. 303-306.

Ἐκταση καὶ γνωρίσματα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, Ἀθήνα 1983, σ. 17-31.

Β΄. Νεότερη τέχνη

Βιβλιοκρισία: Παντελῆς Πρεβελάκης, Ὁ Γκρέκο στή Ρώμη, ἔκδοση «Ἄετοῦ» (ἀνατύπωση ἀπό τὴ «Νέα Εστία», τ. 30ος, τχ. 350, 1 Αὐγούστου 1941, σ. 3-11).

Καινούργια στοιχεῖα γιὰ τίς εἰκόνες τοῦ Παναγιώτη Ζωγράφου, Ζυγός, ἀριθ. 3 (1956), σ. 12-13 καὶ ἀριθ. 4, σ. 10-11.

Ἡ ἔκθεση τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, Ζυγός, ἀριθ. 8 (1956), σ. 9-10.

Ἡ ἔκθεση Νιάρχου, Ζυγός, ἀριθ. 33 (1958), σ. 4-7.

Γιαννούλης Χαλεπός - Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του (1851-1938), ἔκδοση τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1972.

Ἡ Ἐθνικὴ Πινακοθήκη. Προσπάθειες καὶ ἀποτελέσματα, Ἀθήνα 1976.

Εἰκόνες τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, ὕδατογραφίες καὶ σχέδια C. Rottmann καὶ L. Lange, ἔκδοση τῆς

Ἐμπορικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1977.

Νικόλας Γύζης ὁ ἄγνωστος, 1842-1901, ἔκδοση Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, Ἀθήνα 1980.

Νικόλας Γύζης - Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του (1842-1901), ἔκδοση Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τράπεζας, Ἀθήνα 1981.

Ἐλληνες ζωγράφοι στήν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη (μιά ἐπιλογή), ἔκδοσεις Δωδώνη, Ἀθήνα - Γιάννινα 1984.